

Н.П. Канонік. Міжпольова взаємодія в лексичній системі сучасної англійської мови (на матеріалі лексико-семантичних полів простору і часу)

УДК 811.111'37

Н.П. Канонік,
аспірант

(Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк)

МІЖПОЛЬОВА ВЗАЄМОДІЯ В ЛЕКСИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ПРОСТОРУ І ЧАСУ)

Стаття присвячена лексико-семантичним полям просторовості й темпоральності. Здійснено спробу дослідити основу польової взаємодії та встановити точку пересікання міжпольових зв'язків у лексичній системі та на матеріалі різних частин сучасної англійської мови й виділити зони пересікання лексико-семантичних полів простору й часу.

Сучасний етап розвитку науки про мову характеризується новим розумінням деяких традиційних лінгвістичних проблем, до яких, безперечно, відноситься і проблема польового підходу до аналізу мовних одиниць. Пошуки шляхів вивчення системних зв'язків лексичного складу призвели до виникнення теорії семантичного поля. Цьому питанню було присвячено цілий ряд робіт вітчизняних лінгвістів (Г.С. Щур, Ю.Н. Караулов, Є.В. Кузнєцова). Дослідження мовних явищ на основі польової моделі стали важливими і достатньо сформованим напрямком у сучасній лінгвістиці. У свою чергу мовна взаємодія також викликає інтерес з боку лінгвістів (Л.А. Козлов, Б.Є. Зернов, В.С. Храковський). Оскільки лінгвісти, торкаючись цієї теми, стикаються з деякими труднощами її формулювання, комплексного уявлення про мовну польову взаємодію до цих пір не отримали, що і є актуальним питанням на сьогоднішній день. Проблема польової взаємодії є багатогранною, проте залишає невивчені аспекти, зокрема дослідження взаємодії полів темпоральності й просторовості на матеріалі різних частин сучасної англійської мови. А тому метою цієї статті є дослідження польової взаємодії на матеріалі лексичних одиниць англійської мови. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі завдання: 1) визначити формулювання терміна "взаємодія", зокрема "польова взаємодія"; 2) дослідити основу мовної польової взаємодії; 3) встановити точку перетину міжпольових зв'язків у лексичній системі; 4) виділити зони перетину лексико-семантичних полів простору й часу в дієсловах, прикметниках прислівниках та прийменниках. Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно робить внесок у теорію поля, розширює і поглиблює знання про структурну організацію системи мови. А практична цінність вбачається у можливості використання одержаних результатів у теоретичному й практичному курсах граматики та лексикології сучасної англійської мови.

Системність поля включає такі фундаментальні якості, як взаємозалежність складаючих поле елементів та його структурна самостійність. Ідея діалектичної єдності двох особливостей поля полягає, з одного боку, у здатності виділити загальний склад лексико-семантичних полів, а з іншого боку, у тісних зв'язках даного поля з рештами [1: 8]. Концепція поля, як правило, розгортається в систему. Поле не є замкнутою системою, а має відкритий характер [2: 97]. Тому необхідно врахувати явища перетину підсистем мови, розглядаючи зони взаємодії. Мовне поле взаємодії при цьому виступає в якості часткового випадку взаємодії взагалі. Отже, у нашій статті, *взаємодія* – це процес взаємного впливу тіл одне на одне шляхом перенесення матерії та руху, універсальна форма зміни стану слів. Базуючись на цьому положенні, мовна взаємодія може проявлятися у різних формах, а саме: взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємообумовленості. Виходячи з цієї позиції, взаємозв'язок є однією із форм існування мовної взаємодії і, на наш погляд, було б більш правильним і виправданим вважати, що взаємозв'язок поглинається широким поняттям взаємодії, оскільки всезагальний зв'язок явищ – найбільш загальна закономірність існування світу, яка є результатом та проявом універсальної взаємодії всіх предметів та явищ [3: 76].

Як зазначав Л.В. Щерба, лексика кожної мови в кожен даний момент часу є певною системою, а слова кожної мови утворюють систему і зміна їх значень цілком зрозуміла лише в середині такої системи [4: 89]. Загально теоретичними проблемами та розробкою конкретних методів практичного дослідження лексики як системи займався також В.В. Виноградов, який стверджував, що слова та їх значення в тій чи іншій загальнонародній, загальнонаціональній мові утворюють єдину та загальну для всіх членів суспільства систему. Він виділив наступні особливості лексико-семантичної системи: 1) польовою основою лексико-семантичної системи мови є основний словниковий фонд; 2) зміни у словниковому складі не ламають лексичну систему мови, не знищують її основний словниковий фонд, його структурну основу, також і лексико-семантичні системи не замінюють одна одну, як вартові, а взаємопроникають одна в одну [5: 186-188]. Основним поняттям при аналізі та описі семантики з'явилося ствердження системності слів мови, яке і знайшло своє втілення в методі дослідження лексико-семантичного поля (ЛСП). Незважаючи на природну специфіку побудови різних лексико-семантичних полів, їх вирізняє однакова структура. Польовий принцип, перш за все, базується на виділенні ядра та периферії досліджуваних мовних одиниць. Для ядра характерна максимальна концентрація полеутворюючих ознак, для периферії – неповний набір цих ознак при можливому послабленні їх інтенсивності. Ядро консолідує навколо компонента-домінанти, яка виражає загальне значення для всіх лексико-семантичних варіантів у полі. Методика встановлення центрального члена ядра була запропонована Ш. Баллі [6: 131] та далі розроблена в працях вітчизняних лінгвістів [7: 100; 8: 238; 9: 112]. Дослідження показали, що це має бути слово широкої семантики, яке характеризується високою частотою вживання та має властивість групувати навколо себе лексичний матеріал. Перехід від ядра до периферії здійснюється поступово, витісняючи ряд периферійних зон. Така нечіткість межі між ядром та периферією вбачається І.А. Стерніним як одне із головних положень польової концепції мови [10: 38]. До периферії поля входять периферійні лексеми

інших ЛСП. За словами Н.І. Толстого, саме через периферійну зону може бути встановлений зв'язок різних полів, які перетинаються і входять одне в одне, що і надає лексико-семантичній системі мови не лише міцну внутрішню цілісність, але й мобільність та гнучкість [11: 52].

Можливість перетину окремих полів є важливою характеристикою лексичної системи: цей перетин призводить до утворення загальних сегментів, зон семантичного переходу [12: 5] та здійснюється завдяки декільком семемам, специфіка яких полягає у тому, що вони знаходяться на перетині різних груп, полів; вони виражають різні ступені людського пізнання, різні градації у вираженні явищ об'єктивної дійсності [13: 120].

У нашому дослідженні ми розглядаємо просторові та темпоральні лексико-семантичні поля, центральними лексичними одиницями ядер яких у полях є простір і час.

Перетин полів можливий лише при наявності багатозначних членів поля. Багатозначні слова входять до складу ЛСП не всіма своїми лексико-семантичними варіантами, а лише тими, які мають загальну сему з іменем поля. Ті значення, які не увійшли в поле, забезпечують міжпольові зв'язки. Таким чином, *полісемія* – точка перетину полів. Полісемія, або багатозначність, є "ефективною та продуктивною класифікаційною категорією", визначається універсальним семантичним явищем, яке трактується як здатність одного слова слугувати для позначення реально різних предметів, явищ і процесів дійсності та вживається в різних за змістом контекстах. У нашому випадку слова і простору, і часу є полісемантичними, тому це і дає нам підстави говорити про перетин цих ЛСП.

Методом суцільної вибірки виявили **108 дієслів** із просторовою семою та **71 дієслово** із темпоральною семою, **112 прикметників** із семою простору та **115 прикметників** із семою часу, **90 прислівників** із просторовою та **95** – із темпоральною семою, **45 прийменників** із семою простору й **38 прийменників** із семою часу. Для уточнення внутрішньої структури слова використовуємо три тлумачні словники: Oxford Advanced Learner's Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Webster's New World Dictionary та один перекладний English-Russian Dictionary by Muller. На наступному етапі дослідження встановлюємо долю семи просторовості та темпоральності в семантичній структурі кожної частини мови, яка визначається відношенням (у відсотках) кількості значень прислівника, до загальної кількості його значень. Доля семи як просторовості так і темпоральності коливається від словника до словника, а тому вважаємо за доцільне визначити **ступінь** їх усталеності **К** (різницю між максимальним і мінімальним значеннями долі семи просторовості й темпоральності кожної частини мови). Чим менша різниця між максимальними та мінімальним значеннями, тим стійкіша характеристика семи просторовості й темпоральності лексем у словниках.

Підрахунки показали, що показник ступеня усталеності долі семи просторовості й темпоральності коливається від 0 (максимальний ступінь усталеності) до 100 (мінімальний ступінь усталеності). А тому наступним кроком буде визначення порогу для встановлення груп досліджуваних лексем за ступенем усталеності сем простору й часу. Відкидаємо максимальний та мінімальний рівні й розподілимо решту досліджуваних лексичних одиниць на п'ять груп: високий ступінь усталеності, ступінь вище середнього, середній, нижче середнього й низький. Для цього різницю між показниками останнього перед мінімальним ступенем і першого після максимального ступеня поділимо на 5. Одержана частка буде показником порога для встановлення груп досліджуваних лексем за ступенем усталеності семи просторовості та темпоральності.

Методами семного та компонентного аналізів ми виділили **29 дієслів, 27 прикметників, 26 прислівників та 31 прийменник**, у яких перетинаються семи просторовості й темпоральності. Виділяємо ядро-периферію перетину досліджуваних ЛСП. До ядра відносяться лексичні одиниці, які попали в зону максимального, високого та вище середнього рівня усталеності, периферійну зону будуть складати ступені нижче середнього, низький й мінімальний, а межею між ядром та периферією є середній рівень усталеності. Розмістили лексеми за показниками ступеня усталеності у зростаючому порядку, позначаючи просторові лексичні одиниці (lexical unit₁), а темпоральні (lexical unit₂). У зону перетину попали: **6 дієслів, 13 прикметників, 10 прислівників та 7 прийменників**.

Як бачимо перетин ЛСП простору й часу відбувається на рівні **ядро-ядро**, де розмістилися 22 пари дієслів: *measure₁/measure₂, enter₁/enter₂, draw₁/draw₂, extend₁/extend₂, set₁/set₂, reach₁/reach₂, take₁/take₂, come₁/come₂, occupy₁/occupy₂, pass₁/pass₂, approach₁/approach₂, span₁/span₂, advance₁/advance₂, fill₁/fill₂, fly₁/fly₂, sit₁/sit₂, stretch₁/stretch₂, separate₁/separate₂, go₁/go₂, run₁/run₂, do₁/do₂*.

На цьому ж самому рівні ми зафіксували ще й 5 пар прикметників: *regular₁/regular₂, remote₁/remote₂, forward₂/forward₁, short₁/short₂, infinite₁/infinite₂*; 6 пар прислівників: *forward/forward₂, up₁/up₂, over₁/over₂, further₁/further₂, straight₁/straight₂, distantly₁/distantly₂* та 19 пар прийменників: *against₂/against₁, towards₁/towards₂, in₁/in₂, with₁/with₂, through₁/through₂, of₁/of₂, into₁/into₂, by₂/by₁, within₁/within₂, on₂/on₁, under₂/under₁, over₂/over₁, to₂/to₁, at₂/at₁, from₁/from₂, before₁/before₂, for₁/for₂, past₁/past₂, round₂/round₁*.

На рівні **периферія-периферія** – 4 пари дієслова: *live₁/live₂, recess₁/recess₂, near₁/near₂, dog₁/dog₂*. Ще на цьому ж рівні виявлено 6 пар прикметників: *rapid₂/rapid₁, sequential₂/sequential₁, extended₁/extended₂, swift₁/swift₂, coincident₁/coincident₂, next₁/next₂*, 6 пар прислівників: *back₂/back₁, ahead₁/ahead₂, endlessly₁/endlessly₂, farther₁/farther₂, swiftly₁/swiftly₂, way₁/way₂* та 3 пари прийменників: *throughout₁/throughout₂, between₁/between₂, near₁/near₂*.

На рівні **ядро-периферія** виявлено 3 пари дієслів: *spread₁/spread₂, follow₁/follow₂, arrange₁/arrange₂*; 6 пар прикметників: *furthermost₁/furthermost₂, immediate₁/immediate₂, long₁/long₂, farthest₁/farthest₂, present₁/present₂, ample₂/ample₁*; 7 пар прислівників: *quickly₂/quickly₁, near₂/near₁, upwards₂/upwards₁, about₂/about₁, off₂/off₁, here₂/here₁* та 2 пари прийменників: *after₂/after₁, down₂/down₁*.

Дане дослідження дає нам змогу констатувати той факт, що лексико-семантичне поле, а також семантичне поле загалом, являє собою системну організацію лексичних одиниць мови, якій властиві зв'язки однорідних

мовних засобів не лише всередині одного поля, а й зв'язки між полями. Такий підхід до вивчення лексичної семантики дає змогу розширити уявлення про обсяг семантики слова та тих процесів, які в ньому відбуваються.

Отже, поставлену мету досягнуто та подальшою перспективою буде встановлення польових зв'язків у решті частин сучасної англійської мови, описі зон перетину та дослідженні семантичної природи тих лексичних одиниць, в яких перетинаються ЛСП часу й простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Плотников Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ одной лексической группы. Дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1971. – 331с.
2. Гулыга Е.В. Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. М., 1969. – 183 с.
3. Философский словарь // Под ред. И.Т. Фролова, 1986. – 546 с.
4. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 128 с.
5. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Изв. ОЛЯ АН СССР. – М., 1953. – Т. 12. – Вып. 3. – С. 186-188.
6. Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961. – 200 с.
7. Вилюман В.Г. Английская синонимия: Введение в теорию синонимии и методики изучения синонимов. – М., 1980 – 128 с.
8. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 356 с.
9. Кузнецов А.М. Структурно-семантические параметры в лексике (на материале английского языка). – М., 1980. – 160 с.
10. Стернин И.А. Лексическое значение слова. – Воронеж, 1985. – 188 с.
11. Толстой Н.И. Некоторые проблемы сравнительной славянской семантики // Славянское языкознание. – М., 1968. – С. 50-56.
12. Полевые структуры в системе языка. – Воронеж, 1989. – 198 с.
13. Соколовская Ж.П. Проблемы описания лексической семантики. – К.: Наукова думка, 1990. – 184 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Каноник Н.П. Междупольовая взаимосвязь в лексической системе современного английского языка (на материале лексико-семантических полей пространства и времени).

Статья посвящена лексико-семантическим полям пространственности и темпоральности. Сделана попытка исследовать основу полевого взаимодействия, установить точку пересечения междупольовой взаимосвязи в лексической системе и на материале частей речи современного английского языка и выделить зоны пересечения исследованных полей.

Kanonik N.P.. Interfield Interrelation in the Lexical System of Modern English (on the material of the lexico-semantic fields of space and time).

This article is devoted to the lexico-semantic fields of space and time. The attempt to investigate the basis, to establish the point of intersection of the interfiled connections in the lexical system and on the material of speech parts of Modern English and to distinguish zones of intersection of the investigated fields is done